

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAYI : 1

ELAZIG -1996

RIZIK VE KAZANÇ ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

İnsan hayatını sürdürmek uğruna, her canlı gibi, Allah'ın yarattığı nimetlerden yararlanmaktadır. O, bu nimetleri temin etmek için çalışıp kazanmak, yiyip içmek ve harcamak isterken bir "kesb" ile meşgul olmak durumundadır. Bu "kesb"le elde edilen rızık; kaynağı, şekli, miktarı, harcanması, helâl ve haram oluşu yönünden, tıpkı kader, kaza ve ecel konularında olduğu gibi bazı farklı yorumlara sebep olmuştur. Bu nedenle konu, "Rızık" başlığı altında kelam kitaplarına girmiştir. Mu'tezile ile ehl-i sünnet kelimcileri başta olmak üzere, akaid üleması, rızık hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Diğer yandan rızık kelimesi, Kur'an-ı Kerim'in 127 yerinde geçmektedir.⁽¹⁾ Aynı konuda rivayet edilen hadisler de dikkate alındığında, konu ile ilgili yeterince bilgi birikiminin olduğu görülmektedir. Biz bu çalışmamızda, rızık tanımını, tayini, taksimi, hükmü, helâl ve haram oluşu, kulun iradesi, ecel ile olan ilişkisi, fakirlik ve zenginlik gibi alt başlıklara ayırarak incelemeye çalışacağız.

Tanımı: Rızık sözlükte; nasip, pay ve şans anlamına gelir.⁽²⁾ Ayrıca maddî ihtiyaç için gerekli olan ni'met, insanın yararlanabildiği her türlü mal ve

**Dr. Fikret
KARAMAN**
Elazığ İl Müftüsü

- 1 Muhammed Fuad Abdül' Bakî, el- **Mu'cemü'l Müfehres, Li-El-fâzi'l Kur'âni'l Kerîm**, (II.Basım), Kahire, Dârü'l Hadis, 1987, s.394- 397
- 2 Fahrü'ddin er-Râzî, **et-Tefsîrû'l Kebîr**, (I.Baskı), Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1990, c.2,s.28

varlık olarak da tanımlanmıştır.⁽³⁾ Nitekim Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insana maddi ve manevi yönden sayılmayacak kadar nimet verdiğini dikkatimizi çekmekte ve şöyle buyurmaktadır :

«Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Hakikaten Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir.»⁽⁴⁾

Dinî yönden ise, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet mensupları rızık, farklı tanımlamışlardır. Ehl-i sünnete göre rızık, kendisinden yararlanılmak üzere, Allah'ın canlılara verdiği şeydir. Kul ondan faydalandığı (yediği) zaman bu, kendisine rızık olur. Helâl veya haram olması onun rızık olmasına engel değildir.⁽⁵⁾

Mu'tezile ise rızık, sahip olunan ve üzerinde tasarruf hakkı bulunan şey olarak tanımlamıştır. Bu durumda mu'tezile'ye göre haram, rızık değildir. Ancak meşru yoldan elde edilip yenen şey rızık kabul edilebilir.⁽⁶⁾

Elmalılı Hamdi Yazır (öl.1942) da, Ehl-i Sünnetin rızıkta verdiği dinî anlam, sözlük anlamından farklı olmadığını belirterek şöyle demiştir:«Rızık, Allah'ın zi-hayata (canlıya) sevk ve intifa nasip ettiği şey diye tarif olunur. Binaenaleyh milk olsun olmasın, yenilen, içilen ve sair suretle istimalinden bilfiil intifa edilen emvale sadık olduğu gibi evlâda, zevceye say-ü amele, ilm-ü maarife dahi şamil olur. Fakat hepsinde intifa edilmiş olmak şarttır.»⁽⁷⁾

1- Rızık ve Kazanç Edinmenin Hükümü:

İnsanın helâl ve meşru bir şekilde rızık temin etmesi emredilmiştir. Çünkü ibadetin yerine getirilmesi ancak vücudun sağlıklı olmasıyla mümkündür. Bu da gıda,su, örtünme vs. gibi temel ihtiyaçların önceden hazırlanmasını gerektirmektedir. O nedenledir ki Cenab-ı Hak bizi çalışıp kazanmaya teşvik etmiştir:

3 Abdülkerim Eş-Şehrîstânî, Nihayetü'l İkdâm Fi İlmi'l Kelâm, Mektebetü Zahran, (Yer ve Tarih yok), s.410

4 Nahl 16/18; İbrahim 14/34; İsrâ 17/83

5 Sa'duddin Mes'ud b. Ömer et- Taftazanî, Şerhu'l Makâsîd, (I.Baskı) Aleme'l Kütiüb, Beyrut 1989, c.4, s.318; Seyyid Şerif Cürcanî, Kitabü't- Ta'rîfât, Dârü'r-Reşâd, Kahire, s.124; Cürcanî, Şerhu'l Mevakîf, Mektebetü'l Ezher, Kahire, s.280

6 Cürcanî, a.g.e., s.124

7 Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, (Türkçe Tefsir), Eser Yayınları, İst. 1971, c.1, s.192

«Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılm ve Allah'ın lutfundan isteyin.....»⁽⁸⁾ «...Allah içinizden hasta olanları, Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacak olan kimseleri ve Allah'ın yolunda savaşacak olanları şüphesiz bilir.»⁽⁹⁾

Allah'ın emir ve yasaklarını vahyin ışığında yerine getiren peygamberler de çalışmaya, sanat ve meslek edinmeye, özellikle el emekleri ve alın terleriyle geçinmeye dikkat etmişlerdir. Zira elimizde Hz.Adem (a.s.)'in çiftçilik, Hz.Nuh (a.s.)'un marangozluk, Hz.Davud (a.s.)'un zırh yapma ve Hz.Muhammed (a.s.)'in çobanlık ve ticaretle meşgul olduğuna dair bilgiler mevcuttur.⁽¹⁰⁾ Nitekim şu hadisler de çalışıp rızık kazanmanın gerekliliğini çarpıcı bir biçimde vurgulamaktadır:

«Hiçbir kimse, elinin emeği ile kazandığını yemekten daha hayırlı bir kazanç yememiştir. İşte Allah'ın peygamberi Davut (a.s.) da kendi elinin emeğini yedi.»⁽¹¹⁾ «Helal kazanç peşinde koşmak, her müslüman üzerine vaciptir.»⁽¹²⁾ «Farz olan ibadetleri eda ettikten sonra helâl kazanç peşinde koşmak farz kılınmıştır.»⁽¹³⁾

Hız. Ömer (öl.644) de, rızık ve kazanç temin etmenin derecesini cihaddan üstün saymış ve bu hususta şöyle demiştir: «Allah'ın rızasına uygun rızık aramak için sefere çıktığımda, yükümün iki dengi arasında ölmek, Allah yolunda cihad ederken ölmekten daha hayırlıdır.»⁽¹⁴⁾ Ayrıca, selef ve halef dahil, bütün İslam bilginleri, «insanın kendisine yetecek kadar rızık teminine çalışmasının, farz derecesinde gerekli olduğu» konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁽¹⁵⁾

Ancak kendilerini tasavvuf ehlerinden sayan belli bir grup, çok zarurî haller dışında, kazanç ile meşgul olmayı haram saymışlardır. Onların inançlarına göre «kesb», tevekkülü ortadan kaldırır. Oysa yüce Allah tevekkülü, çalışıp tedbir aldıktan sonraki bir iş olarak emret-

8 Cum'a, 62/10

9 Müzemmil, 73/20

10 İmâm-Muhammed Şeybanî, *el-İktisab Fi'r-Rızki'l Müstetab*, (I.Baskı), Matbaatü'l Envar, 1938, s.14 v.d. (ayrıca bkz. Aynı kitap,(Terc. Doç.Dr.Müstafa Bakır), Seha yayıncılık, İst.1993, s.32 v.d.

11 Buhârî, *Büy'û*, 15, *et-Terğib ve't-Terhib*, *Büy'û*, 1

12 *et-Terğib ve't-Terhib*, *Talebü'l Helâl ve'l Ekl*, c.3, s.206, Hadis No:2

13 *et-Terğib*, aynı sahife, Hadis No:3

14 Şeybânî, *el-İktisab Fi'r-Rızki'l Müstetab*, s.15

15 Şeybânî, a.g.e, s.18

mektedir.⁽¹⁶⁾ «Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayan çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.»⁽¹⁷⁾

Ehl-i Bid'at grubu arasında yer alan Kerramiye mezhebi mensupları da, çalışıp kazanmayı, ancak muztar kalındığında işlenecek bir ruhsat olarak değerlendirmişlerdir. Bu görüş de isabetli değildir. Zira kâinatın nizamı, ancak çalışmak suretiyle sağlanır. Aksi halde dünya nizamının devam etmesi mümkün olmaz. Oysa Allah, dünyayı, kıyamete kadar devam etsin diye yarattı. Fakat bu, insanın bütün ömrünü mal toplamaya hasretmesi anlamına da gelmez. Doğru olanı, insanın maddî varlığı için zarurî olan rızıkı temin ettikten sonra, yüzünü manevî aleme çevirmesi ve bu arada Allah'a karşı kulluk görevini ihmal etmemesidir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.)ın hayatının da böyle olduğunu görüyoruz.⁽¹⁸⁾

2- Kul için Rızıkın Tayini:

Diğer canlılarda olduğu gibi kulun da rızıkını tayin eden Cenab-ı Hak'dır. Çünkü rızık Allah'ın takdir ve iradesine uygun şekilde verilmektedir. Bu da Allah'ın ilim ve irade sıfatlarıyla ilgili olup «Sıfat-ı Fiiliyye» adı verilen «Tekvin Sıfatı»nın bir tecellisidir. Bu yönüyle rızık, Allah'ın Tekvin sıfatına râcidir.⁽¹⁹⁾

Zira Allah'ın zatına mahsus olan 99 isminden biri de «er-Rez-zak» ismidir. Bu ismin gereği olarak her canlının rızıkını veren, onun elde edilme sebeplerini yaratan, azaltıp, çoğaltan, ayrıca sahibine kadar ulaştırarak taksimini sağlayan tek varlık ancak O'dur.⁽²⁰⁾

İnsan yaratılmadan önce rızıkı, Allah tarafından takdir ve tayin edilmiştir. Nitekim bu hususta Abdullah b. Mes'ud şöyle bir hadis rivayet etmiştir: Bize daima doğru söyleyen ve kendisine de doğru bildirilen Resulullah buyurdu ki: «Sizin birinizin (yaratılışının başlangıcında) ana baba maddeleri, kırk gün ana rahminde toplanır. Sonra o maddeler o kadar zaman içinde katı bir kan pıhtısı halini alır. Sonra yi-

16 Şeybânî, a.g.e, s.18

17 Al-i İmrân, 3/159

18 Şeybânî, Kitabü'l Kesb İslam İktisadında Helâl Kazanç, s.34

19 Ali Arslan Aydın, Dinî Ahlâkî Makaleler Sohbetler, Çağrı Yayınları, İst., 1985, s.213

20 Mansur Ali Nasif, et-Tac el-Câmiu'li'l Usûl Fi ehâdisi'r-Resul, Dârü'l Fikr, 1980, c.5, s.213

ne o kadar zaman içinde bir çiğnem ete dönüşür. Sonra yani dördüncü tekamül devrinde bir melek gönderilir. Bu melek ona ruh üfürür ve ayrıca dört kelime ile, yani rızkını, ecelini, amelini, şaki ve sa'id olduğunu yazmakla emrolunur...»⁽²¹⁾

Bu hadiste de açıklandığı gibi çocuk ana rahmine düştükten sonra, ruh verilinceye kadar üç devre geçirmektedir. Birincisi 40 günlük olup nutfe dönemi, ikinci 40 günlük Alâka (kan pıhtısı) dönemi, üçüncü 40 günlük mudğa (et parçası) dönemidir. Nihayet 120 gün tamamlanınca bir melek gönderilir ve Allah'ın emri doğrultusunda, o insan için öngörülen hükümler yazdırılır. Bu konuda Hz. Peygamber (a.s.) den şöyle bir hadis nakledilmiştir: «Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçince Allah ona bir melek gönderir. Melek o nutfeyi suretlendirip, kulağını, gözünü, derisini, etini, kemiğini şekillendirir. Sonra melek: Ey Rabbim! Erkek midir, yoksa dişi midir? diye sorar. Rabbin dilediğini hükmeder. Melek de yazar. Sonra, ey Rabbim! Ya rızkı? der. Rabbin dilediğini hükmeder, Melek de yazar. Sonra melek emrolunduğu şeyler üzerinde hiçbir artırma ve eksiltme yapmaksızın elinde bir sahife ile çıkar.»⁽²²⁾

Bu hadisten anlaşıldığına göre Cenab-ı Hak melekleri yaratılış amaçlarına uygun olarak aslî görevleri üzerine memur etmiştir. Böylece bazı meleklerin; insanın mukadderatını, saâdetini, şakâvetini, ecelini ve rızkını yazmak gibi, kendilerine verilen bir emir ve yetki çerçevesinde, sorumlu oldukları anlaşılmaktadır.⁽²³⁾

Yine Kur'an-ı Kerim'de ifâde edildiği üzere, kadir gecesinde veya Şaban ayının on beşinci gecesinde, o yıl içinde olacak eceller, rızıklar ve senë sonuna kadar vukubulacak diğer olaylar, «Levh-i Mahfuz» dan ayrılıp bu yazıcılara intikal eder. Böylece Allah katındaki bir emirle takdir edilip vahyedilen her şey O'nun emri, izni ve ilmi dahiinde, tecelli eder. Allah'ın bu muhkem emri asla değişmez. İbn Ömer, Ebu Mâlik, Mücahid, Dahhâk ve Seleften bir çokları da bu hususu ri-

21 Buhârî, **Kader**, 1, Müslim, **Kader**, 1.

22 Müslim Kader, 1, Hadisin şerhi için bkz: Zeynu'd-Din el Hanbelî, el- Bağdadî, **Câmiu'l Ulum ve'l Hikem**, (I.Baskı), **Dârü Li't- Turas**, Kahire, 1987, s.57 v.d.

23 Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, **Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, (Terc. Kâmil Miras), (II.Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 1971, c.9, s.19

vayet edip te'vid etmişlerdir.⁽²⁴⁾ Nitekim şu ayet de buna ışık tutmaktadır; «Katımızdan bir emirle her hikmetli işe o gecede hükmedilir. Çünkü biz, Rabbinin bir rahmeti olarak, Peygamberler göndermekteyiz. O işitendir, bilendir.»⁽²⁵⁾

Zemahşerî, (öl.h.528) «el-Keşşaf» isimli tefsirinde bu ayetleri açıklarken şöyle demektedir: «Mübarek geceden maksad; ya kadir gecesini veya Şaban ayının on beşinci gecesidir ki Yüce Allah bu özel gecede kullarının dünya ve ahiret menfaatına ve işlerine taalluk eden büyük hayırlar yaratmakta ve takdir etmektedir. İnsana verilen hayır, bereket ve iyiliklerden sadece Kur'an-ı Kerim'in oluşu herşeye yeter ve artar bile. Daha da önemli olanı bu gecede, kulların rızıklarının ve ecellerinin ayrıntılarıyla tayin edilmeleridir. Diğer bütün işler de bu tasnife tabidir. Bu önemli olayların tamamı Beraat kandilinde Levh-i Mahfuz'da görünmeye başlar. Kadir gecesinde ise sona erer. Bu esnada rızıklarla ilgili ayrıntılı nüsha Mikail'e, harbler, zelzeleler ve saikalar nüshası Cebrail'e, ameller nüshası büyük bir melek ve dünya semasının sorumlusu olan İsrail'e,⁽²⁶⁾ musibetler nüshası ise ölüm meleği olan Azrail'e verilir...»⁽²⁷⁾

Yüce Allah Kur'an'ın başka bir ayetinde ise bütün canlıların rızıkının kendisine ait olduğunu şöyle açıklamaktadır: «Yeryüzünde yürüten her canlının rızığı, yalnızca Allah'ın üzerinedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonra bırakılacağı mekânı bilir.»⁽²⁸⁾

Buna göre yeryüzünde yaşayan insan ve hayvan gibi varlıklar, dahil yerin altına saklanan, denizin içinde ve derinliğinde hayatını sürdüren, sayıya ve hesaba gelmez ne kadar canlı yaratık varsa hepsinin rızıkını Cenab-ı Hak tayin etmektedir. Onların rızıkla ilgili bütün ihtiyaçları O'nun bilgisi dahilindedir. Zira Allah, yeryüzünde dolaşıp duran şu canlıların tümünün rızıkını vermeyi, kendi muhtar iradesiyle üzerine almıştır. Ayrıca bu varlıklara da kendi paylarına ayrılan rızığı

24 İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrü'l Kur'ani'l Azîm*, (I.Baskı), Dârü'l Hadis, Kahire, 1988, c.4, s.140

25 *Duhân*, 44/4-6

26 Bkz. er-Râzî, *et-Tefsîrü'l Kebîr*, c.21, s.205

27 İmam Mahmud bin Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, (II.Baskı), Matbaatü'l İstikamet, Kahire, 1953, c.4, s.212-214, Bkz. er-Râzî, *et-Tefsîrü'l Kebîr*, c.27, s.205, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.6, s.4295 v.d.

28 *Hûd*, 11/6

arayıp bulma imkanını vermiş ve bunları, çeşitli şekillerde tanzim etmiştir. Bazı varlıklar rızıklarını ham ve pişmemiş alırken bazıları da ekim ve biçim yoluyla elde etmektedirler. Bazısı yiyeceğini bileşimler yaparak hazırlar, bazısı da rızıklarını hazmedilmiş akıcı kan haline dönüşmüş şekilde alırlar. Pire ve sivrisinek gibi. Böylece Allah, bütün mahlukatı, kendileri için gerekli olan kabiliyetlerle donatılmış olarak yaratmıştır. Özellikle yer yüzünün halifesi olarak yaratılan insanın akıl, terkip ve tahlil gücüne sahip olması, bunun en güzel örneğidir. Çünkü insan yeryüzünün şeklini ve kaynaklarını değiştirip geliştirme kabiliyetlerine ve hayat şartlarını kendi lehine çevirme gücüne sahiptir. O, bir yandan bu işlerle uğraşırken diğer yandan da Allah'ın kendisine verdiği isti'dat ve kabiliyetler sayesinde, kâinatın gizli - açık tüm kaynaklarını keşfederek rızığını temin eder. Şüphesiz her canlı varlığın bir rızığı vardır. Bu rızıklar ilâhi kudretin gereği olarak varlıkların ulaşabileceği şekilde takdir edilmişlerdir. Hiç bir dönemde gökyüzünün altın ve gümüş yağdırdığı görülmemiştir. Fakat gökyüzünde ve yeryüzünde bütün mahlukat için yeterli rızıklar vardır. Yaratıklar bunları Allah'ın yeryüzüne koyduğu kanunlar çerçevesinde çalışıp araştırdıkları takdirde, mutlaka karşılığını alacaklardır. Çünkü Allah'ın kanunlarının hedefinden şaşıtı veya yolundan saptığı görülmemiştir.⁽²⁹⁾

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetin açıklanmasını yaparken konumuzla ilgili kullandığı şu cümlelerini aynen aşağıya almakta yarar görüyorum: «Gerek insan, gerek sâire her hayvanın rızığı, kuvveti, gıdası, bütün esbab-ı maişeti Allah'a âiddir. O'ndandır. Halk cihetiyle de O'ndan, iysal cihetiyle de O'ndandır. Tabii veya iradî surette vüsulü onun tevekkülü tahtındadır. Gerçi yaşatmak istemediği vakit kesiverir ve o kesince kimsenin vermesine imkân ve ihtimal yoktur. Fakat yaşatmak istediği müddetçe de bütün âlem mâni olmağa çalışsa, yine göndereceği rızığı gönderir... O halde İnsan rızığını Allah'dan istemeli ve rızık için değil, Allah için çalışmalıdır. Zira Allah'dan başkasından rızık ümid etmek bîhudedir.»⁽³⁰⁾

29 Prof.Seyyid Kutub, *Fızılâli'l Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)* (Çev. E.Saraç, B.Karlığa, İ.H.Şengüler), Hikmet Yayınları, İst.1977, c.8, s.117 v.d.

30 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, c.4, s.2758

3- Helâl ve Haram Yönünden Rızık:

Kelâm mezhepleri arasında rızık hakkında tartışma konusu olan odak nokta «haram»ın rızık olup olmadığıdır. Çünkü haramı Cenab-ı Hak, mü'minler için kat'i olarak yasaklamıştır. Nevar ki haram yiyerek yaşayanlar da bulunmaktadır. Bu nedenledir ki hemen konuya ilişkin bazı sorular gündeme gelmektedir. İşte Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasındaki görüş ayrılığı da bundan kaynaklanmaktadır. Bu iki zıt görüş arasındaki farkın belirlenmesi için tarafların rızık nasıl tanımladığını yeniden hatırlatmakta yarar vardır.

Ehl-i Sünnete göre; insanın yediği şey, ister helâl olsun, ister haram olsun, onun rızıkıdır. Bu durumda rızık, canlının kendisiyle beslendiği şeyin adıdır.⁽³¹⁾

Mu'tezile'ye göre ise rızık; meşru olarak canlının mülkiyetine giren şeydir. Diğer bir ifadeyle, kendisiyle faidelenmenin memnu' olmadığı şeydir. Bu da ancak helâl ile mümkün olur.⁽³²⁾

Bu ihtilafın temeli, rızık kavramının Allah'a nisbet edilışinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Allah'tan başka rızık veren yoktur. Kul haram yemekten ötürü zem ve cezaya müstehaktır. Oysa ki yüce Allah'a isnad edilen bir şey kötü olamaz, onu işleyen kişi de zem ve cezaya müstehak olmamalıdır. Ehl-i Sünnetin cevabı şöyledir: Kulun cezaya çarptırılması, yediği şeyin niteliğinden değil, kendi isteğiyle haramın sebeplerine başvurmuş olmasındandır.⁽³³⁾

Önce Mu'tezile'nin haramın rızık olmadığı yolundaki iddiasını te'yid ve isbat için ileri sürdüğü delilleri görelim:

1- Mu'tezile Kur'an'daki şu ayeti delil göstererek haramın rızık olamayacağını iddia etmiştir: «Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.»⁽³⁴⁾ Cenab-ı Hak bu ayetle infakta bulunanları övmüştür. Bu hususu destekleyen başka ayetler de vardır. Eğer haram rızık olsaydı, ondan yapılan infa-

31 Nureddin es-Sâbunî, el-Bidâyetü Fî Usûli'd-Din, Matûridiyye Akaidi, (Çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1978, s.157

32 es-Sabunî, a.g.e, aynı sahife

33 es-Sabunî, a.g.e, aynı sahife ve dipnot açıklaması, ayrıca geniş bilgi için bkz. Şerhu'l Mekasid, c.4, s.318

34 Bakara, 2/3

kın da övülmesi gerekirdi. Halbuki böyle bir infak şeklini teşvik ve övgü caiz değildir.⁽³⁵⁾

2- Şayet haram rızık sayılsa idi, hırsızın çalıntı maldan bile infak etmesi gerekirdi. Hatta bunu yapmak zorunlu bir görev bile olacaktı. Çünkü Yüce Allah, sahip olduğumuz rızıktan infakta bulunmamızı emretmektedir: «Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın.»⁽³⁶⁾ Genel olarak müslümanlar gasp edilen maldan infakta bulunmanın caiz olmadığı kanaatine varmışlardır. Bu da haramın rızık olmadığını göstermektedir.⁽³⁷⁾

3- Bakara suresinin 60. ayetinde Cenab-ı Hak, Hz. Musa (a.s.)'nin şahsında İsrail oğullarına yemeyi ve içmeyi emrederken helâl rızık emretmiştir. Ayetin meali şöyledir: «Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: değneğinle taşa vur! demiştik. Derhal (taştan) oniki kaynak fışkırdı. Her bölük, içeceği kaynağı bildi. (Onlara:) Allah'ın rızıkından yeyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik.»⁽³⁸⁾ Bu ayetle Hz.Musa (a.s.)'nin duasının kabul edildiği ve Cenab-ı Hak'ın buna karşılık O'nu ve kavmini yormadan kudret helvası, bildircin⁽³⁹⁾ ve temiz kaynak suyu ile rızıklandırıldıkları ve bunlardan yararlanmaları konusunda emroldukları bildirilmektedir. Ayrıca gıdaların ancak su ile var olabileceğine dikkat çekilerek yiyecek ve içeceklerin kendilerine verildiği hatırlatılmaktadır. İşte Mu'tezile bu ayeti de delil göstererek ancak helâl olan şeyin rızık olabileceğini söylemiştir. Zira «yeyiniz ve içiniz» emri, «ibaha» içindir. Bu da rızıkın mubah olmasını gerektirir.⁽⁴⁰⁾

4- Yine mu'tezile Kur'anda geçen; «Rizkan hasenâ», «Helâlen Tayyiba» ve «Hayrür-Razıkîn» gibi kavramları ölçü alarak, haramın rızık olmayacağını ileri sürmüştür. «Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenleri hiç şüphesiz Allah güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır. Şüphesiz Allah, evet O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.»⁽⁴¹⁾

35 er-Râzî, et-Tefsîrül'ı Kebîr, c.2, s.29

36 Münâfikûn, 63/10

37 er-Râzî, et-Tefsîrül'ı Kebîr, c.2, s.29

38 Bakara, 2/60

39 Bakara, 2/57

40 er-Râzî, et-Tefsîrül'ı Kebîr, c.3, s.91

41 Hac, 22/58, Bkz. Mâide, 5/88, 114

Mu'tezile bu ayetin yorumunda da; rızık vermekle sadece Allah'ın kudret sahibi olduğunu ifade etmiştir. O halde rızık alan her zaman rızık verene karşı bir minnet borcu duyar. Yüce Allah sadece rızık vermekle kalmamış, o rızıktan yararlanmak için, insana güç, kuvvet, sağlık ve sağlam duyular da vermiştir. İşte bütün bu irkânlar, rızıkın meşru yoldan kazanılması için verilmiştir.

Ehl-i Sünnete gelince onlar rızık tanımlarken «Allah'ın, canlılara yeyip içmek üzere sevk ederek kendilerine verdiği herşeydir.» demişlerdir.⁽⁴²⁾ Kul onu yediği zaman, o kendisine rızık olur. Bu, ister helâl olsun, ister haram olsun, sonuç değişmez. Zira hiç bir şey Allah tarafından çirkin yaratılmamıştır. Bu husus, sadece helâl olanı rızık kabul edip de onu dar bir alan içinde ifade etmek isteyenlerin düşüncelerini reddetmektedir. Nitekim Eş'ari mezhebi de rızık, ruh taşıyan varlığın gıdalanmak için yiyip içtiği veya başka türlü faydalanmak üzere kendilerine sevk edilip ulaşan herşeydir.» şeklinde tarif etmişlerdir.⁽⁴³⁾ Bu durumda Ehl-i Sünnet inancına göre, Allah'tan başka yaratıcı ve rızık veren yoktur. Rızık sadece helâl ile sınırlandırılmaz. O umumdur. Ehl-i Sünnetin bu husustaki delilleri şunlardır:

1- «Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl oluyor da (tevhidden küfre) çevriliyorsunuz.»⁽⁴⁴⁾ Bu ayetten de anlaşılacağı üzere Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Yerden ve gökten rızık veren O'dur. Eğer O vermezse diğer vasıtaların hepsi hükümsüz kalır. Nitekim bu ayet nazil olduğunda bir grup müşrike şöyle bir soru sorulmuştu: Yerde ve gökte canlılara ait rızık veren kimdir? Allah diye cevap vermek suretiyle ikrar etmişlerdi.⁽⁴⁵⁾ Bu, tıpkı onlara «Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorşan, elbetteki «Allah»'tır derler.»⁽⁴⁶⁾ mealindeki ayetle yaptıkları itiraf ve ikrara benzemektedir.

2- Yine başka bir ayette, yeryüzündeki bütün canlıların rızıkının Alah'a ait olduğu bildirilmektedir: «Yeryüzünde yürüyen her canlının

42 er-Râzî, et-Tefsîrû'l Kebîr, c.23, 51

43 Cürcânî, Şerhu'l Mevakıf, s.280

44 Fâtır, 35/3

45 Bkz. Zemahşerî, el-Keşşaf, c.3, s.471 v.d.

46 Zümer, 39/38

rızık, yalnızca Allah'ın üzerindedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir. (Bunların) hepsi açık bir kitapta (levh-i mahfuzda)dir.⁽⁴⁷⁾ er-Râzî bu ayetin tefsirinde Mu'tezilenin «haram rızık değildir» görüşüne karşılık şunları söylemektedir: «Bazı insanlar vardır ki hayatı boyunca çalıntı mal gibi gayr-i meşru kazançla beslenmektedir. Bu durumda o insanın rızıktan hiç yararlanmadığını söylemek gerekir ki bu, doğru değildir.»⁽⁴⁸⁾

3- Yine Ehl-i sünnet mensuplarına göre rızık lügat anlamının temelinde, daha önce açıklandığı gibi hazz, nasip ve pay gibi manalar da vardır. Bu durumda insan haram rızıktan yararlanınca bu bir hazz, nasip ve pay olmaktadır. Eğer insan için haram, rızık kabul edilmezse ona ikinci bir rızık ismi aranması gerekirdi ki bu da mümkün değildir.

4- İnsanın huzur, güven ve varlık içinde olduğu dönemde de, ikrah ve zaruret gibi hayatî tehlike söz konusu olduğu hallerde de belli oranlarda rızık ihtiyacını duymaktadır. Bütün bu hallerde yine rızık veren veya haramı dahi geçici olarak mubah kılan ruhsatlar vardır. İşte bu örnekler de haramın rızık olduğunu göstermektedir:

«Nice canlı var ki, rızıkını (yanında) taşıyor. Onlara da size de rızık veren Allah'dır. O, her şeyi iştir ve bilir.»⁽⁴⁹⁾ Rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'de müşriklerden eziyet gören müslümanlara Medine'ye göç etmelerini söyleyince, onlar «Oraya nasıl gideriz? orada ne yerimiz, ne yurdumuz, ne de malımız ve mülkümüz var. Bizi kim yedirir içirir?» demişlerdir. Bunun üzerine inzâl edilen yukarıdaki ayetle, yeryüzünde nice canlının, rızıkını yanında taşımaktan aciz olduğu ve nicelerinin ertesi gün için rızık biriktirmeksizin yaşadığı, kısacası rızık verenin Allah olduğu hatırlatılmıştır.⁽⁵⁰⁾

«Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur.»⁽⁵¹⁾ İslam'da zorluk yoktur. Zaruretlere mah-

47 Hüd, 11/6

48 er-Râzî, et-Tefsirü'l Kebîr, c.2, s.28

49 Ankebut, 29/60

50 Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî, Haz. Heyet, T. Diyanet Vakfı Yayınları, Ank., 1993, S.403

51 Bakara, 2/173

zurları ortadan kaldırır. Bir insan elinde olmayan sebeplerle haram olan bir şeyi yemek ya da bir işi işlemek zorunda kalırsa, haddi aşmamak ve o şeyi devamlı helâl saymamak şartıyla, zaruret miktarınca yiyebilir.

5- Kur'an-ı Kerim'in Maide Suresi 88. ayetinde: «...Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıktan yeyiniz.» şeklindeki hükmün incelenmesinde de eğer haram, rızık olarak kabul edilmemiş olsaydı helâl rızık yararlı olduğu zikredilmezdi.⁽⁵²⁾

4- Haramın Kesbinde İrade ve Sorumluluk:

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Ehl-i Sünnet, haramın da rızık olduğunu kabul etmiştir. Bu durumda haram Allah'ın rızık ise niçin onun yenilmesinden ötürü kul sorumlu olmaktadır? Hatta ceza görmektedir? İşte bu noktadan itibaren Kelâm ilminde önemli bir tartışma konusu olan kulun fiil, irade ve kesb ile ilgili durumu gündeme gelmektedir. Biz konunun detayına girmeden, sadece kulun helâl veya haram rızık edinmedeki rolü üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Cenab-ı Hak herşeyin yaratıcısıdır. Kulların fiillerini yaratan da O'dur. Bu fiillerin bir kısmında kötülük vasfı da olabilir. Fakat bu fiillerin Allah'a nisbeti ancak o fiillerin yaratılması yönündendir. Zira bunlar bir hikmete bağlı olarak böyledir. Mâtürîdî'ye göre iyilik veya kötülük, mücerred yaratma fiilinden değildir. «iyi» veya «kötü» yaratılan şeylerin taşıdığı kötü vasıflardır.⁽⁵³⁾ Bu yüzdendir ki yaratılan şeylerin taşıdığı kötü vasıflar Allah'a nisbet edilemez. Ama bunların ona nisbeti sadece yaratma ve takdir bakımındandır.⁽⁵⁴⁾ Bu durumda, haram rızık da dahil, ma'siyet ve şer, Allah'ın yaratmasıyla vücuda gelmektedir. Fakat bunların vücuda gelmesinde kulun da kasıt ve ihtiyarı vardır.⁽⁵⁵⁾

Mâtürîdî, fiil ve kesb hakkında da değerlendirme yaparken, şu açıklamayı getiriyor. «Sabit olmuştur ki fiil aslında kesb yönünden in-

52 Kadi Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Matba-i Osmaniyye, 1329, s.161, Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, s.25

53 r.M.Saim Yepram, *İrade Hüriyeti ve İmam Mâtürîdî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İst.1984, s.285

54 M.S. Yepram, a.g.e, s.285

55 M.S. Yepram, a.g.e, s.286

sana, yaratma yönünden de Allah'a aittir.»⁵⁶⁾ Bu durumda, yaratma yönünden fiil Allah'ın kudreti altındadır. Allah'ın yarattığı bu fiile insan kesb yönü ile tesir etmektedir.⁽⁵⁷⁾

Bu açıklamadan sonra kulun rızık karşısındaki tutumuna geçebiliriz. Cenab-ı Hak mutlak olarak rızık vereceğini va'detmiş ve şu ayette de belirtildiği üzere, onun helâl yoldan aranmasını kuluna emretmiştir: «Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin.»⁽⁵⁸⁾ Şayet kul hırsı ve nefsânî arzusu sebebiyle rızık helâl olmayan yoldan kesbe teşebbüs ederse, Yüce Allah da onu kendisine o yoldan verir. Fakat, yanlış tercihi ve Allah'ın emrine muhalefeti yüzünden onu cezalandırır.⁽⁵⁹⁾ Tıpkı kasıtlı olarak bir başkasının yaralanmasına veya ölümüne neden olan kişinin cezalandırılması gibi.⁽⁶⁰⁾

Yine ehl-i sünnete göre, rızık ve herşeyin yaratıcısı Allah'dır. Kul için helâl ve haram olan bütün rızıklar da Allah'ın iradesi, kudreti ve fiilen yaratmasıyla meydana gelir. Bunların hepsi Allah'ın fiillerindedir. Haramın kötü sayılması ise, kulun kendi irade ve tercihini kullanarak ve yersiz bir şekilde onu iktisab etmesi sebebiyledir. Çünkü hiçbir şey, kendini zâtı ve yaratıcısı olan Allah'a nisbeti dolayısıyla iyi veya kötü diye vafedilemez. O halde kul, yenip, içilmesi dinî naslarla yasak edilen bir haramı irade ve ihtiyarı ile kesbettiği için o fiilden sorumludur.⁽⁶¹⁾ Bu sebeptendir ki kul, hem rızıkını kesbetme ve hem de onu meşru bir şekilde harcıyıp harcamama yönünden sorumlu tutulmuştur. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır:

«Bir kula ömrünü nerede tükettiği, ilmini nerede kullandığı, malını nereden kazanıp nereye harcadığı ve cismini nerede yıprattığı sorulmadıkça onun ayakları (Allah'ın huzurundan) ayrılamaz.»⁽⁶²⁾

56 Dr.Mustafa Sait Yazıcıoğlu *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst., 1992, s.53

57 M.Yazıcıoğlu, a.g.e, s.55

58 Bakara, 2/168

59 N.es-Sabûnî, *Mâtürîdî'yye Akaidi*, s.158

60 M.S.Sabunî, a.g.e, s.158; İmam Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i sünnet Akaidi*, (Terc. Prof.Dr.Şerafeddimiştr. Gölçük), Kayıhan Yayınları, İst., 1988, s.145 v.d.

61 Şerhu'l Makâsîd, c.5, s.319; *Din-i Ahlâkî Makaleler Sohbetler*, s.216

62 Tirmizi, *Sıfatü'l Kıyame*, 1

Diğer bir hadiste ise helâl ve haramın arasında yer alan şüpheli konulardan da sakınılması emredilerek şöyle buyurulmaktadır: «Helal bellidir, haram da bellidir. İkisi arasında bir takım şüpheli şeyler vardır. Kim kendisine günahı bulunan şeyi terkederse, haram olduğu açıkça bilinen şeyi çoktan terketmiş demektir. Kim de günah olması şüpheli şeylere cür'et ederse, haram olduğu açıkça bilinen şeylere dalmaya yaklaşmış olur. Masiyetler Allah'ın korusudur. Koru etrafında sürüsünü otlatan çoban çok geçmeden koruya dalabilir.»⁽⁶³⁾ Burada da açıklandığı gibi kul için helâl ve haram belirlenmiştir. İnsanların bir kısmı bu ikisinin arasında şüpheye düşmektedir. Ancak insanın fitratına uygun olanı, irade ve ihtiyarını haram ve şüphelerden yana değil helalden yana kullanmasıdır.⁽⁶⁴⁾

5- Haram Rızıktan Korunmak:

Kur'an-ı Kerim'de işaret edildiği gibi insanların haksız yere birbirinin malını sahiplenmesi caiz değildir: «Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...»⁽⁶⁵⁾ Gayr-ı meşru şekilde elde edilen bir kazanç her ne suretle olursa olsun kişi için helâl olamaz. Bu hususta Hz. Peygamber (a.s.) kendilerine kul hakkı hususunda arz edilen bir olay için şöyle buyurmuşlardır: «Şüphesiz ben (de sizin gibi) bir insanım! zaman olur ki bana (sizden iki) hasım gelir de bâzınız (haksızken) daha düzgün ifade-i merâm etmiş olabilir; ben de o belîğ sözleri doğru zannederek onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir müslimin (ve gayri müslimin) hakkiyle hükmettimse (bilsin ki) bu hak ateşten bir parçadır. İster onu alsın, ister bıraksın!»⁽⁶⁶⁾ İmam-ı Sevri (öl.m/778) bu hadisin yorumunu yaparken, haramın mutlaka terkedilmesi gerektiğini vurgulamak için, «bu ateş parçasını dileyen alsın, dileyen bıraksın!» fıkrasını, «dileyen iman etsin, dileyen küfretsin!»⁽⁶⁷⁾ mealindeki ayetin anlamına benzetmiş ve bu ikazın temelinde bir tehdit anlamı olduğunu söylemiştir.

Ayrıca mü'min kaynağı belli olmayan bir rızık, zimmetine geçirme hakkına asla sahip değildir. Elinde meşru olmayan bir kazanç var-

63 Buhârî, Buyû, 2

64 Geniş bilgi için bkz. Câmîu'l Ulum ve'l Hikem, s.57 v.d.

65 Bakara, 2/188

66 Buhârî, Mezâlim, 16

67 Kehf, 18/29, Ayrıca Bilgi için bkz., Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, c.7, s.391

sa gerçek sahibi biliniyorsa ona iade etmesi gerekir. Mal sahibi bilinmiyorsa veya ölmüş ve varisi kalmamış ise onu vebalden kurtulmak gayesiyle sadaka olarak vermelidir.⁽⁶⁸⁾

Bu tür gayr-ı meşru kazançlarla ibadet etmek de genel olarak uygun görülmemiştir. Örneğin bir kimse elde ettiği haram servet ile hacca giderse gerçi farz sakıt olur, ancak edâ ettiği hac sevabından istifade edemez. Cenab-ı Hak hacca giden kulunun, kul hakkı hariç, bütün günahlarını bağışlayabilir. Fakat İslamın kabul etmediği bir yoldan kazanılan mal ile hacca giden kimse bu ihsan-ı ilâhiden mahrum olur. Bunun için, hacca gitmek isteyen kimse önce zimmetindeki kul haklarını iade edip tevbe etmeli; sonra mubah bir para ile Allah'a yönelmelidir.⁽⁶⁹⁾ Zira helâl rızık tercih etmenin ibadetle yakın ilişkisi vardır. Bu hususta da Yüce Allah şöyle buyurmuştur: «Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.»⁽⁷⁰⁾ Yine Elmalılı Hamdi Yazır bu ayetin açıklamasında şunları söylemiştir: «Size kısmet ettiğimiz rızıkları maddeten ma'nen yeyiniz. Zira âlem-i tekvinde rızık haramı da var helâlî da var... Fakat siz helâl, hoş ve temiz rızıktan yeyiniz. Onları yaratan ve veren Allah'a şükrediniz... İlm-i usulde mübeyyen olduğu üzere, ekl-ü şûrb gibi sırf kulların lehine intifaı meşru kılan emirler vazife değil birer hak teşkil ederler. Bunlar vazife gibi vacip telakki edilecek olursa, terkinde ceza lâzım gelir. Bu ise lehe olduğu zahir olan bir emrin aleyhe inkilabını iktiza eder ki buna kalbî mevzu denilir, tenakuz olur. Binaenaleyh helâlînden ekl bir hak, fakat haramdan ictinab ve Allah'a şükür bir vazifedir... Ancak fıkhîta tafsîl bulunduğu üzere eklin farz olan ve vazife bulunan kısmı da vardır. Bir insanın ölmeyecek kadar yemesi farzdır. Mümkün iken yemez de açlığından ölürse intihar etmiş, katl-i nefis günahiyle âsim olmuş olur. Fazla olarak, taate kuvvet iktisabı için yemek mendubdur. Tam doyacak kadar yemek mubah, ondan fazlası haramdır.»⁽⁷¹⁾

6- Rızık ve Ecel İlişkisi:

Daha önce de ifâde edildiği gibi insan ana rahminde bir çığnem ete dönüşüp dördüncü ayını tamamlayınca bir melek onun rızığını ve

68 Halil Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İlim Yayınları, İst., c.2s.164

69 H. Gönenç, a.g.e, c.2, s.98

70 Bakara, 2/172

71 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s.591

ecelini yazmakla emrolunmaktadır. Bu duruma göre insan, ruh sayesinde canlanmaya başladığı andan itibaren, ilâhî kitapta belirlenen rızık ve ecel dönemi başlamaktadır. Nitekim çocuğun ana rahminde annesinin yardımıyla aldığı besin ve gıda da rızıktır. Cenab-ı Hak Kur'anda şöyle buyuruyor: «...Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitaptadır. Şüphesiz bunlar Allah'a kolaydır.»⁽⁷²⁾ Gerçekten rızık ve ecel dahil her şey, birbiriyle uyumlu bir şekilde Allah'ın kudreti dahilinde cereyan etmektedir. O, dilediğini yapma gücüne sahiptir. İşte rızık da O'nun takdir ve iradesine uygun bir şekilde verilmektedir. Ecel de «bir şeyin müddetinin sonu» anlamına gelmektedir. Her şeyin, Allah'ın ezelde takdir ve tesbit ettiği şekilde bir başlangıcı bir de sonu vardır. Kul, ecel çizgisi'nin başlangıcı ile sonu arasında olduğu müddetçe rızıktan da yararlanmaya devam etmektedir. Şu hadisler bu hususu yeterince aydınlatmaktadır: «...Sizden hiçbiri rızıkını gecikmiş saymasın. Çünkü Cebrail (a.s.) benim kalbime, «hiç kimsenin rızıkını tastamam almadan dünyadan çıkmaz, yani ölmez» diye ilham etti. Ey insanlar! Allah'dan korkunuz ve rızıkınızı talep etmede güzel bir yol tutunuz. Sizden biri rızıkını gecikmiş sayarsa, onu haram yollardan Allah'a karşı ma'siyet işleyerek talep etmesin. Şüphesiz ki, Allah'ın ihsanına, ona karşı ma'siyet işleyerek ulaşamaz.»⁽⁷³⁾

«Kuşkusuz rızık, kulu, ecelinin kendisini aradığı gibi arar.»⁽⁷⁴⁾

O halde rızık, tıpkı ecel gibi inanan ve inanmayan herkese verilir. Nitekim Hz. İbrahim (a.s.) Allah'a şöyle dua etmişti: «...Ey Rab-bim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. Allah buyurdu ki; Kim inkâr ederse onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim...»⁽⁷⁵⁾

Allah, inkâr edenleri hem rızıklandırmakta, hem de dünya nimetlerinden diledikleri gibi istifade etmelerine imkân vermektedir. Şu halde dünya nimeti dindarlığa bağlı değildir. Dünya nimeti mü'mine de kafire de verilir. Bunlar bir imtihan vesilesidir, hayırlı olup olmadı-

72 Fâtr, 35/11

73 et-Tergib ve't- Terhib, c.3, Hadis No:5

74 et-Tergib ve't- Terhib, a.g.e, c.3, Hadis No:8

75 Bakara, 2/126

ğı neticeye bağlıdır. Servet ve iktidar, eğer kulluğa vesile olmuş ise o zaman bu; iki cihan saadetidir. Azgınlık ve sapıklığa sebep olmuş ise ebedî hayatı mahvetmiş, saadet yerine felâket getirmiş olur.⁽⁷⁶⁾ Unutulmamalıdır ki rızık veren ve canlının hayatının idamesini sağlayan Allah'tır. Zira bu rızıktan yararlanan canlılar arasında akıl ve şuur sahibi olan insanlar da vardır. Yüce Allah rızık taksiminde onların itikat ve ibadetlerine bakmadan çalışmalarının karşılığını mutlaka vermektedir. Nitekim şu ayetler de bunu göstermektedir: «İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.»⁽⁷⁷⁾ «Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.»⁽⁷⁸⁾

Ebû Mûsâ el- Eş'arî (öl.m/668) (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste ise şöyle buyurulmuştur: «Hiç bir kimse, (kendisi hakkında duyduğu ezâ ve iftirâ) ya, Allah'tan çok sabırlı değildir. Bir takım kâfirler ve müşrikler Allah'a oğul isnad ederler de, sonra Allah yine onları âfâttan mahûn kılarak (türlü nimetlerle) besler, yaşatır.»⁽⁷⁹⁾

O halde insan rızık konusunda endişeye kapılıp başka merciler aramamalıdır. Bugün nafakası olan kişi yarınki rızıkının da kendisini bulacağı inancı içinde olmalıdır. Fazla istek ve aşırı hırs rızık gelmesine bir sebep teşkil etmez. Şeytana kalırsa o, insanı yoksulluk ve sıkıntılarla korkutur. Oysa inanan insan, Allah'ın kullarına takdir ettiği rızık vereceğine kesin olarak inanıp ve bu inançtan hareketle rızıkını meşru yollardan kazanmaya çalışır.⁽⁸⁰⁾

Rızıklar ecellerin üzerine, eceller de rızıklara göre ölçülmüşlerdir. Her hadis olan şeyin bir de sonu vardır. Sonuçlar canlıların hayatlarıyla sınırlandırılmışlardır. Kimse rızıkını ne arttırır ne de azaltabilir. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle açıklıyor: «...Allah rızık, kullarından dilediğine bol veriyor, dilediğine de az...»⁽⁸¹⁾ Ecel de gelince, ne bir saat tehir edilebilir ne de öne alınabilir. Bu konuda da Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: «Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.»⁽⁸²⁾

76 Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, s.18

77 Necd, 53/39

78 Zâriyât, 52/58

79 Buhârî, Tevhid, 2

80 İmam-Gazzâlî, İhyâu' Ulûmi'd-Din, (Terc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınları, İst., 1973, c.3, s.536 v.d.

81 Kasas, 28/82

82 Nahl, 16/61

7- Fakirlik ve Zenginlik: Rızık ve kazanç bahsini tamamlamadan önce onun tabii bir sonucu olarak karşımıza çıkan fakirlik ve zenginlik probleminde de göz atmakta yarar vardır. Çünkü fakirlik ve zenginlik vasıflarından hangisinin daha efdal olduğu hususu, islâm bilgileri veya mezhepleri arasında zaman zaman tartışma konusu olmuştur. İslâmın peşin olarak fakirliği tercih ettiği ya da ona kutsiyet atfettiği şeklindeki bir iddianın sahibi olmak doğru değildir. Bu tür bir inanç tarzı islâm öncesine uzanan İran manihaizmi, Hind fakirizmi ve Hıristiyan ruhbanlığı gibi yanlış islam dışı kaynaklara dayanmaktadır.⁽⁸³⁾ Yoksa İslâmın rızık ve kazanç anlayışında, Allah'a yakın olmak için fakirliği teşvik veya ona sarılma gibi bir tavsiye söz konusu değildir. Tam tersine Cenab-ı Hak Kur'an'da malı; bir «nimet» ve «lutuf» şeklinde isimlendirerek ondan yararlanmayı emretmiştir: «Allah'ın lutfundan isteyin.»⁽⁸⁴⁾, «(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lutfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur.»⁽⁸⁵⁾ «Seni fakir bulup da zengin etmedi mi?»⁽⁸⁶⁾

Ancak bazı zahid ve sûfiler, aksine fakirliği, nimet anlayışı ve onu Allah'a yakın olmak ve kalbi ahirete bağlı tutma meziyeti olarak görmüşlerdir.⁽⁸⁷⁾ Bunlara göre, «insanın, kendisi için yeterli olandan fazlasının hesabını vermesi gerekir. Fakat fakirlikten dolayı kimse hesaba çekilmez. Hiç şüphesiz bir kimsenin hesaba çekilmediği şey, hesaba çekildiği şeyden daha faziletlidir.»⁽⁸⁸⁾ Böyle bir eğilimin ehl-i tasavvuf arasında yaygın olduğu söylenebilir. Fakat bu bütün tasavvuf mensuplarını bağlamadığı gibi, islâmın konu hakkındaki görüşüne de uygunluk teşkil edemez. Ünlü mutasavvıf Zünnun-i Mısri(öl./860) fakirlik hususunda şöyle demiştir: «İnsanların inanç yönünden en tehlikelisi, sabrı olmayan ihtiyaç sahipleridir. İnsanlar arasında sabırlı olan ise pek azdır.»⁽⁸⁹⁾ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.), Allah'a sığındığı konu-

83 Yusuf el-Kardâvi, **Fakirlik Problemi Karşısında İslam**, (Terc. Abdulvahap Öztürk), Nur Yayınları, Ank. 1975, S.19

84 **Cum'a**, 62/10

85 **Bakara**, 2/198

86 **ed-Duhâ** 93/8

87 Kardâvi, **Fakirlik Problemi karşısında İslâm**, s.11

88 Şeybanî, **Kitâbü'l Kesb İslam İktisadında Helal Kazanç**, s.59

89 Kardâvi, **Fakirlik Problemi Karşısında İslâm** s.21

lar arasına, fakirliği de dahil ederek şöyle dua etmişlerdir: «Allah'ım, fakirlikten, ihtiyaçtan, zilletten zulmetmekten ve zulmolunmaktan sana sığınırım.»⁽⁹⁰⁾

İslâmın temel prensipleri arasında yer alan, zekat ve Hac ibadetiyle yine malî bir kaynağa dayanan kurban, fitre, keffaret ve sadaka gibi hayırlı işlerin yerine getirilmesi, ancak belli bir standardın üzerindeki mal varlığıyla mümkün olmaktadır. Bunun diğer bir anlamı, kişinin zengin olmasını gerektirmektedir. Kur'an-ı Kerim zengin olup infak etmesini bilen mü'minleri övmüştür. «Malını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükafatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur. Üzüntü de çekmezler.»⁽⁹¹⁾

Yine fakirlik ve zenginlik proplemine islâmî bir perspektif içinde yaklaştığımız zaman genel olarak zenginliğin övüldüğü, alın teriyle çalışıp kazanmanın sık sık tavsiye edildiği görülmektedir. Şu hadislerde bu hususu görmek mümkündür.

«Şüphesiz ki sizden birinin, odun toplayıp sırtı ile taşınması, birinden dilenmesinden daha hayırlıdır. İsteddiği kimse verirse minnet altında kalınır. vermezse mahcup olunur.»⁽⁹²⁾

«Veren el, alan elden üstündür. üstün el infak eden, alan el ise dileyendir.»⁽⁹³⁾

Gerek Hz. Peygamberin gerekse ashabın uygulamasına bakıldığında mal ve servetin, daima islâmî tebliğ ve cihat faaliyetlerinde vazgeçilmez bir unsur olduğu görülmektedir. Esasen buna ihtiyaç da vardır. İslâmın günümüze kadar geliş süreci içinde aynı zaruret, artarak devam etmiştir. Özellikle günümüzde olup biten olaylar değerlendirildiğinde, fert ve toplum düzeyinde zengin ve varlıklı olmanın önemi çok daha iyi anlaşılmaktadır. o halde tartışılması gereken şey, fakirlik ve zenginlikten çok, elde edilen kazancın helâl veya haram oluş şeklidir. Mü'minin asıl sorumluluğu da burada başlamaktadır. Kanaatimizce zenginliğe karşı duyarlı olanların endişesi; malın artmasıyla şüphe ve haram ihtimalinin gündeme gelmesinden kaynaklanmaktadır. Öy-

90 Sünenü'n- Nesâi, el-İstîâzetü mine'l Fakr, c.8.s.262.Hadis No:5464

91 Bakara, 2/274

92 Buhârî, Büyü,15; Tergib Ve't-Terhib, c.3. Hadis No: 2

93 Buhârî, Zekât, 18

leyse burada dikkat edilmesi gereken husus, rızık ve serveti tamamen bırakma yerine, onu meşru ve usulüne uygun bir biçimde kazanmak olmalıdır. Nitekim İmam Muhammed Şeybanî(öl.m/1804) de çalışıp kazanmanın önemini ve gerekliliğini şöyle açıklamıştır: «Kesb, Allah'a itaat ve yaklaşıma bir vesiledir. Çünkü her iş ve meslek, Allah'a itaat ve yakınlaşmaya bir sebep teşkil etmektedir. Örneğin namaz kılmak ancak temizlikle mümkün olur. Bu da suyu te'min etmek için kova ve ipi gerektirir. Namazı eda etmek için avret mahallinin örtülmesine ihtiyaç vardır. Bu da ancak dokumacılıkla mümkün olur.»⁽⁹⁴⁾ Bu ihtiyaçlar, diğer ibadetler için de birer öncü sebep olarak uzar gider. O halde bu saydıklarımızın hepsi, Allah'a kulluk görevini yerine getirebilmek için gerekli olan sebeplerdir. Hz. Ali'nin şu sözü de bu hususa işaret etmektedir: «Dünyaya sövmeyiniz, müm'minin dünyayı ahirete vesile yapması ne güzel şeydir.»⁽⁹⁵⁾

8- Sonuç ve Değerlendirme :

Rızık ve kazanç anlayışı konusu incelenirken öncelikle o alandaki Kur'an ayetleri tesbit edilmeye çalışıldı. Çalışma sonunda Kur'an'ın 127 yerinde rızık kelimesine rastlanılmıştır. Kaynaklara inilerek bu ayetlerin yorumuna bakıldığında rızık; Allah'ın canlılara olan bir nimeti, lütfu, ihsanı, maddî ve manevî ikramı olarak değerlendirildiği görülmüştür. Ayrıca bu rızıkların helâl ve temiz olanlarının tercih edilmesi ve bunlara karşılık Allah'a hamd, şükür ve kulluk görevinin yerine getirilmesi istenmektedir. Allah'ın sayısız iyilikler karşısında akıl ve düşüncenin basiretle kullanılıp küfür, isyan ve yalandan kaçınılması hatırlatılmaktadır. Bu husus sadece Rahmân Suresinde 30 kez tekrarlanmıştır: «Öyleyken Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz.»⁽⁹⁶⁾ Diğer yandan nimet olarak verilen bu rızıklar, zekat ve sadaka şeklinde infak edilerek toplumun iktisadî ve ictimai yapısını kuvvetli ve canlı tutulması tavsiye edilmektedir.

Konumuz hakkında hadis kaynaklarına başvurduğumuzda, yine yukarıdaki ana tema karşımıza çıkmaktadır. Rızık; kazanç, ticaret, servet, miras ve infak gibi özellikleri, genel olarak fıkıh ilmini ilgilendiren

94 Şeybanî, *Kitabü'l Kesb İslâm İktisadında Helal Kazanç*, s.71-72

95 Şeybânî, *a.g.e.* s.72

96 Rahmân 55/ 13, 16,18,21,25,28,30,32,34,36, 38, 40,42,45,47,49,51,53,55,57,59, 61, 63, 65,67,69,71,73,75,77

dirdiğinden incelememizin dışında tutulmuştur. Rızık sadece «Kelâmî» yönü, araştırmamızın konusu olmuştur. Kelâm kitaplarında yer almasının asıl nedeni, rızık helâl ve haram oluşu, mülkiyeti, intifai, inanan ve inanmayan herkesin ondan yararlanması gibi hususlardır.⁽⁹⁷⁾ İlk görüş ayrılığı rızık tarifinde ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnete göre rızık, canlılarla ilgili olup nimetlerin onlara ulaşılmasıdır. Kısaca rızık, canlının hayatını devam ettirebilmesi için yararlandığı her şeydir. Bunun helâl veya haram olmasıyla, mülkiyetinde olup olmaması rızık meşruiyetini etkilemez. Mu'tezile ise ancak, üzerinde tasarruf hakkı bulunan ve meşru olarak yenilmesinde sakınca bulunmayan, rızık olarak kabul etmiştir. Mu'tezile buradan hareketle haramın rızık olamayacağını savunmuştur.⁽⁹⁸⁾ Çünkü kitap ve sünnette «infak» övülmüştür. Eğer haram veya çalıntı mal rızık olsaydı, ondan yapılan infakın da övülmesi gerekirdi. Oysa böyle bir övgü ve teşvik caiz değildir. Mu'tezile rızık sıfatına bakarak; probleme «husn ve kubh» anlayışı ile çözüm getirmek istemiştir. Nitekim Mu'tezile bu konuda Allah bizzat güzel olanı emreder, bizzat çirkin olanı da yasaklar, ikisinin arasında olanları ise hem emredebilir hem de yasaklayabilir. Örneğin doğruluk ve adalet bizzat güzeldir.⁽⁹⁹⁾ Yalancılık ve zulüm bizzat çirkindir. Akl-ı selim sahibi olan bunu tefrik eder. Aklın tefrik ettiği çirkin şey, aynı zamanda dinin de yasakladığı şeydir. O halde haram, hem aklen kerih görülen, hem de dinen yapılmaması kat'i olarak istenen bir şeydir. Bu duruma göre haramın rızık olması caiz değildir.

Ehl-i Sünnetin görüşü ise, haramın da rızık olduğu şeklindedir. Çünkü Allah'tan başka yaratıcı ve rızık veren yoktur. Yeryüzünde yürüyen her canlının rızık yalnız Allah'a aittir. Rızık sadece helâl ile sınırlandırılırsa, hayatı boyunca hırsızlık veya gayr-i meşru kazanç ile beslenen, ya da insan dışındaki diğer canlıların rızık kime isnad edilebilir? Ehl-i Sünnet, helâl rızık övülmüş olmasını kabul etmektedir. Buradan hareketle, helâlin zıddı olan haramın da rızık olduğu sonucunu çıkarmıştır. İnsanın helâl veya haram rızık tercihi hususunda da irade ve kesb ölçüsünü dikkate almıştır. Buna göre

97 el-Cüveynî, *Kitab'ul İrşad, Müessesetü'l Kütübü's- Sekâfiyye*, Beyrut, 1985, s.308- 309

98 el-Cüveynî, a.g.e, aynı sahifeler

99 Prof.Muhammed Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi Fıkıh Usulü*, (Çev. Doç.Dr.Abdulkadir Şener), (3.Basım), Ank., 1981, s.42-44, 64-66

kulun, diğerk konularla ilgili emir ve nehiy karşısındaki tutumu ne ise, helâl ve haramı tercihindeki tutumu aynı olmalıdır. O nedenle haramın rızık olarak kabul edilmesi, kişinin harama sürüklenmesine bir sebep teşkil ettiği iddia edilemez.

Rızık ve ecel ilişkisi üzerinde de yeterince durulmuştur. Bunların her ikisi de, canlı varlıklar için muayyen bir ölçüde takdir edilmiştir. Dolayısıyla hiç bir canlı, diğerinin rızıkına engel olmaya veya onu azaltıp çoğaltmaya muktedir değildir. Zira dilediğine sayısız rızık veren ancak Cenab-ı Hak'dır.⁽¹⁰⁰⁾

İnsan rızık edinme hususunda, bütün beşerî tedbirleri yerine getirmek zorundadır. Hiç kimse «Allah benim rızıkımı nasıl olsa takdir etmiştir» diyerek, sebepleri terk edemez. Çünkü, kitap ve sünnet başta olmak üzere, selef ve halefin teamülü ve tatbikatı, çalışmaktan yana olmuştur. Konuya, bu hususu gayet güzel bir şekilde ifade eden şu ayet mealleriyle son vermek istiyoruz: «Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir. Ve şüphesiz en son varış, Rabbinedir.»⁽¹⁰¹⁾

100 Al-i İmran, 3/27

101 Necmî, 53/39-42

KAYNAKLAR

- 1- Abdü'l Bakî, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemü'l Müfehres, Li-Elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm**, (II.Basım), Kahire, 1987
- 2- Aydın, Ali Arslan, **Dinî Ahlâkî Makaleler Sohbetler**, Çağrı Yayınları, İst., 1985
- 3- el-Bağdadî, Zeynu'd-Din el-Hanbelî, **Câmiu'l Ulum ve'l Hikem**, (I.Baskı), Dârü Li't- Turas, Kahire, 1987
- 4- el-Beyzâvî, Nasruddîn Abdullah b.Ömer, **el-Kadî, Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, Matbaa-i Osmaniyye, 1329
- 5- el-Buhârî, Ebû Abdü illah Muhammed b.İsmail, **Sahih-i Buhârî, Dârü İhyâü Li't-Turasi'l- Arabî**, Beyrut 1313
- 6- el-Cürcanî, es-Seyyid eş- Şerif, Ali b.Muhammed, **Kitabü't- Ta'rifât**, Dârü'r-Reşâd, Kahire
- 7- el-Cürcanî, **Şerhu'l Mevakîf**, Mektebetü'l Ezher, Kahire
- 8- el-Cüveynî, İmamü'l- Haremeyn, Abdulmelik b.Abdullah, **Kitabü'l İrşad**, Müesse-setü'l Kütübü's- Sekâfiyye, Beyrut, 1985
- 9- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **İhyâü'l Ulûmi'd-Din**, (Terc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınları, İst., 1973
- 10- Gönenç, Halil, **Günümüz Meselelerine Fetvalar**, İlim Yayınları, İst.
- 11- el-Kardâvî, Yusuf, **Fakirlik Proplemi Karşısında İslam**, (Terc. Abdulvahap Öztürk), NurYayınları, Ank. 1975
- 12- İbn Kesîr, İsmail b.Ömer, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, (I.Baskı), Dârü'l Hadis, Kahire, 1988
- 13- Kutub, Prof.Dr.Seyyid, **Fizlâli'l Kur'an Kur'an'ın Gölgesinde**, (Çeviren: E.Saraç, B.Karlığa, İ.H.Şengüler), Hikmet Yayınları, İst.1977
- 14- **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, (Haz.Heyet), T.Diyaret Vakfı Yayınları, Ank., 1993
- 15- Mansur, Ali Nasif, **et-Tac el-Câmiu'l Usûl fi Ehâdisi'r-Resul**, Dârü'l Fikr, 1980
- 16- Müslim, Ebu'l Huseyn Müslim b. el-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, Dârü İhyâü li't- Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1955
- 17- en-Neseî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b.Ali b. **Şuayb, Sünenü'n- Nesâî**, Mektebu'l Matbaatiil İslamiye, Bayrut, 1986.
- 18- Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed b.Muhammed, **Ehl-i sünnet Akaidi**, (Terc. Prof.Dr.Şerafeddin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İst. 1988
- 19- er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b.Ömer, **et-Tefsîrû'l Kebîr**, (I.Baskı), Dârü'l Kü-tübü'l İlmiyye, Beyrut, 1990
- 20- es-Sâbunî, Ebû Muhammed Ahmed b.Mahmud, Nûreddin, **el-Bidâyetü fi-Usûli'd-Din, Matûridiyye Akaidi**, (Çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1978

- 21- Eş-Şehrîstânî, Ebu'l- Feth Muhammed b. Abdulkerim, **Nihayetü'l Akdâm fi İlmi'l Kelâm**, Mektebetü Zahran.
- 22- Şeybanî, Muhammed b.Ferhat, **el-İktisab fi'r-Rızki'l Müstetab**, (I.Baskı), Matbaatü'l Envar, 1938
- 23- eî-Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer, Sa'duddin, **Şerhu'l Makâsıd**, (I.Baskı) Aleme'l Küttüb, Beyrut 1989
- 24- Yazıcıoğlu, Dr.Mustafa Sait, **Mâturîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst., 1992
- 25- Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili** , (Türkçe Tefsir), Eser Yayınları, İst. 1971
- 26- Yeprem, Dr.M.Saim, **İrâde Hürriyeti ve İmam Mâturîdî**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İst.1984
- 27- Prof. Muhammed Ebu Zehra, **İslâm Hukuku Metodolojisi** (Fıkıh Usulü), (Çev. Doç.Dr. Abdulkadir Şener), (3.Basım), Ank. 1981
- 28- el- İmamü'l Hafız Zekıyyü'd-Din, Abdü'l Azîm b.Abdü'l Kuva, **et- Terğib ve't-Terhib**, el- Mektebetü'l Mısriyye, Tarihsiz
- 29- ez-Zemaşerî, Mahmud bin Ömer, **el-Keşşaf**, (II.Baskı), Matbaatü'l İstikamet, Kahire, 1953
- 30- Zeynü'd-dîn, Ahmed b.Ahmed b.Abdü'l- Lâtîfi'z -Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, (Terc. Kâmil Miras), (II.Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 1973.